

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

РЕФЕРАТ

Характеристики на
Екзистенциализма
според Жан-Пол Сартр
(из “Екзистенциализмът е хуманизъм”, 1945)

автор: Красимира Георгиева

Програма: Философия, III курс,

Факултетен номер: 81032

Курс: Що е философия?

Преподавател: Христо Гьошев

ВЪВЕДЕНИЕ

Заглавието на темата “Характеристики на екзистенциализма според Жан-Пол Сартр” логично произтича от многото варианти за дефиниране на това що е екзистенциализъм и нуждата от уточняване на дефинициите като на нещо според някого. Както сега, така и тогава, в историческия контекст на лекцията “Екзистенциализмът е Хуманизъм”, 1945, Париж, е имало нужда от разяснение на основните положения, замъглени от съвременни скандали, мисинтерпретации и безразборно подхвърляне на “екзистенциалистки” сентенции в медийното пространство, докато в крайна сметка се стига до случаи като този: *“Наскоро ми казаха за една дама, че изпускатки изнервена вулгарна дума, казаха извинително: ‘Струва ми се, че ставам екзистенциалистка.’”* (стр.6) Течението се наложило да бъде защитавано еднакво пред християни и марксистки, образовани и неуки. Със задачата се нагърбва Жан-Пол Сартр, която също е и повод за акцентирание върху атеистичния ѝ вариант, вместо върху изначалната ѝ форма, произтичаща от философи като Киркегор, Ясперс, Габриел Марсел и други с повече или по-малко християнски основи. Сартровият почерк в лекцията я прави в последствие често използвана за увод, въведение към по-обемните му трудове като “Битие и нищо”. В настоящата си писмена работа съм се спряла единствено на тази кратка лекция, стенографирана в малка книжка и към нея се отнасят всички референции в текста. (Сартр. А. 1996)

ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА СПОРЕД ЖАН-ПОЛ САРТЪР

Основополагаща характеристика на екзистенциализма е схващането, че съществуването предхожда същността. За разлика от утвърдени предходни философски системи, където същността предхожда съществуването, а съществуващото е рационален проект и продукт, който ние можем да познаем чрез разума (Лайбниц, Декарт, Кант, дори Дидро и Волтер), атеистичният екзистенциализъм:

твърди, че ако Бог не съществува, има поне едно съществуващо, което съществува преди да бъде определено от някакво понятие, и това съществуващо е човекът [...]по-напред съществува, случва се, явява се в света и едва след това се определя.(стр.11-13)

Още по-точно, човекът се самоопределя. Той не може да бъде определен или да притежава общовалидни белези на човешка природа, в смисъла на Божествено предзададена ѝ такава, защото няма Бог, който да я предопредели, а човекът е това,

което сам се направи. Няма една човешка природа, която да е вградила определени качества и недостатъци, задължителни за всеки представител на човешкия род. Той е автор на собствения си житейски проект, чрез който изразява субективния си глас в обществото, гласува чрез изборите си, за които носи пълната отговорност. Това, което е абсолютно е изборът. Тогава субективността му не е произволна, а нравствено ангажирана. Тя е още двойка: от една страна всеки човек е резултат от индивидуални, специфични решения, а от друга, не може да надскочи човешката си ограниченост. Въпреки това, че не се опира на универсални, идеални, абстрактни закони и морал, субективността не бива да се схваща като нещо подривно, защото всеки човек с избора си гласува реалната ценност на избраното. Иначе не би го избрал. Съществува само една специфична универсалност, *тя обаче не е даденост, а непрестанно бива конституирана.*(стр.57) и се заключава във взаимното разбиране между хората и техните проекти: *всеки проект е разбираем за всеки човек. [...] винаги има начин да разберем идиота, детето, първобитния човек или чужденеца, ако имаме достатъчно сведения.*(пак там)

Солидарността и хуманизмът в екзистенциализма са възможни, въпреки липсата на инелигиблен регулатор, още защото се базират на съвестта. В екзистенциалната философия на Сартр съвестта заема ключово място, защото, когато човекът е оставен сам на себе си, той не може да избегне отговорността за следствията от неговите действия. *Когато обаче твърдим, че човек е отговорен за самия себе си, с това не искаме да кажем, че човек е отговорен само за собствената си индивидуалност, но и че е отговорен за всички хора.*(стр.16) Това е естественото следствие от факта, че човека се намира винаги в социална среда. И дори когато се казва, *че животът не притежава смисъл априори.* (стр. 75), то и тогава, според Сартр, екзистенциализмът не би могъл да бъде обвинен в произволност на изборите, понеже той ангажира конкретно. Ангажиментът прави възможен моралността на субективизма.

Осъзнаването на липсата на какъвто и да било детерминизъм, поставя индивида в състояние на постоянно колебание относно правотата на неговите постъпки. Подобно ангажиране неминуемо води до безпокойство. То е част от живота на екзистенциалиста с *'чиста съвест'*. Вместо да предпочете квиетизма, като по-сигурен за избягването на грешки, екзистенциалистът избира действието, защото въздържанието от избор е също избор, а след като *в интелигибленото небе няма нищо и човек ще е това, което е проецирал да бъде* (стр. 15), то индивида няма на какво да се надява освен на действията си за постигането на целите си.

А цел за човека без Бог в най-висша степен е свободата:

щом човек вече веднъж е признал, че в изоставеността той полага ценностите, то именно затова той вече може да желае само едно – свободата като основа на всички ценности. [...] постъпките на хората с чиста съвест имат като крайна цел търсенето на свободата като такава.(стр.68- 69)

Тя е самоцел, но свободата за един, не бива да е робство за друг, защото чрез другия и то само при пълната му свобода, индивидът може да достигне до познание за самия себе си. Тук привидното противоречие е следното: Как така единствената обективна сигурност за човека е Декартовото 'Аз мисля, следователно съществувам.' с всички скептицизъм в следствие, но човекът достига до познания за себе си чрез познаването на другите при условието, че свободата е общата цел, ценност и идеал?:

'... за да достигна до себе си, аз трябва да премина през другия. Другият е неотделим от моето съществуване и от познанието, което имам за себе си. При тези условия разкриването на собствената ми съкровенност е разкриване и на другия като поставена пред лицето ми свобода, която желае и мисли в съгласие или противоположно на мен [...] в този свят [интерсубективност] човек се убеждава какво той е и какво другите са.' (стр.54)

Експлицитен отговор на този въпрос в текста не се открива, но непряко би могло да се изведе, че Декартовата формулировка е използвана от Сартр за дефиниране на екзистенциализма, единствено доколкото с нея се отбелязва, че не можем да се осланяме на нищо друго освен на себе си – съществуването ни е единствената стабилна основа, върху която се гради същността ни. За да онагледим това, Сартр привежда примера за Авраам и ангелът, в който нищо не може да гарантира, че ние сме Авраам, че нещо ни говори, че то е точно ангел, а не демон и така нататък. Но дори и да се приведат доказателства за съществуването на Бога, това пак не би снело отговорността от човека:

Екзистенциализмът не е атеизъм, изчерпващ се с това да покаже, че Бог не съществува. По-скоро той твърди следното: дори Бог да съществуваше, това не би променило нищо; ето това е нашата гледна точка. Не че вярваме, че Бог съществува, а просто мислим, че проблемът не е в неговото съществуване; човек трябва сам да намери себе си и да се убеди, че нищо не може да го спаси от него самия, дори и едно достоверно доказателство за съществуването на Бога.' (стр.80)

Дори когато делегираме право на друг да решава вместо нас, ние вече сме избрали кой да е този някой и вече знаем повече или по-малко какво би решил той. В тази лекция Сартр привежда примера с християнина, който може да избира измежду различни свещеници за съвет: колаборационери, от съпротивата или независими. С него иска да покаже, че не можем да избягаме от себе си дори в другия и чрез другия. Напротив, чрез другия ние „влизаме“ в себе си. От интеракцията си с другите ние разбираме по-ясно собствените си позиции.

Пример, към който авторът реферира често, е този със студента на кръстопът между синовната обич и братския дълг. Този младеж се обръща към Сартр за съвет, който да наклони везните в полза на едното пред другото. Такъв съвет не получава, а вместо това в следствие става по-чувствителен към собствените си предпочитания. Посланието на Сартр разбирам е следното: когато установим, че няма при кого да отидем за дефинитивен отговор, а са възможни само относителни отговори, идващи от нас самите, то и в тях ние се ползваме от околните, в които се оглеждаме, за да се видим по-ясно и едва след това да стигнем до конкретно решение, защото няма абстрактен морал, а само конкретен морал за конкретна ситуация, която пряко или косвено ще въвлече и други и не бихме могли да избегнем съветването, дори и то да не ни дава готови отговори. Всъщност, разбирам, че отговори не би било редно да получаваме или да даваме, защото това би прехвърлило върху нас чужд ангажимент, за което нямаме моралното право. А то се изчерпва с осигуряването на свобода, без да налага идеални решения:

‘Кант твърди, че свободата има за цел самата себе си и свободата на другите. Нека бъде така, но той смята че формалното и всеобщото са достатъчни, конституират един морал. Според нас, напротив, твърде абстрактните принципи не могат да определят постъпката. Нека още веднъж вземем случаяс онзи ученик’ в името на какво, в името на каква велика морална максима той би могъл да реши в пълно спокойствие на духа да изостави майка си или пък да остане при нея? Няма средство което да може да прецени.Съдържанието е винаги конкретно и следователно непредвидимо; винаги има някаква изобретателност. Важното е дали тази изобретателност е в името на свободата.’ (стр.71)

За да покаже невъзможността за съществуване на морал, който да е едновременно конкретен и универсален, Сартр привежда и още един пример за паралелни морала: моралът на героинята на Джордж Елиът, Меги Тъливър и Сансеверина на Стендал. Двете момичета решават по различен начин изхода на

романтичните си преживявания. Първата се разделя с възлюбения си, заради солидарността си към законната му годеница, а втората не го прави и избира *'голямата любов, [която] заслужава жертви.'* (стр.73). Но по думите на Сартр: *тук ние стоим пред два напълно противоположни морала; според мен те са равностойни: и в двата случая онова, което е поставено като цел, е свободата.*

След тези примери на какво основание тогава човекът взема решения за действие? Аз не можах да открия отговор в тази лекция. Когато предположих, че основания са съвестта и чувствата се сблъсках с този момент. Не бива да се смята погрешно, че съвестта и чувствата имат „законодателната” власт, защото също са продукт на действията ни и тяхно следствие, а не обратното:

Аз мога да кажа, че обичам достатъчно майка си, за да остана при нея само ако вече съм останал при нея. Аз бих могъл да определя ценността на това чувство, ако вече съм направил някакво действие, което да го потвърждава и определя. Така че ако се опитам с чувство да оправдая действията си, винаги изпадам в порочен кръг. [...] По друг начин казано, чувството се формира чрез действията, които човек извършва, и следователно не може да ме води след себе си. Това от своя страна означава, че аз не мога да търся в себе си автентично състояние, което да ме подтикне да действам, нито да очаквам от някакъв морал понятия, които да ми позволят да действам. (стр. 35)

Действието в тази лекция на Сартр навсякъде има положителен знак и чрез него се извършва превенцията на гузната съвест. Тя ни връхлита когато сме пропилели времето и заложбите си в бездействие, не сме написали каквото сме могли, не сме обичали, не сме имали деца. За всичко можем да си намерим извинение в обстоятелствата, но според екзистенциализма на Сартр нашият потенциал и възможности не се броят за наши добродетели, освен ако вече не са проявени и реализирани:

'...за екзистенциалиста няма друга любов освен тази, която се осъществява, няма друга възможност за любов освен онази, която се проявява в една любов; няма друг гений освен онзи, който намира израз в произведенията на изкуството...' (стр.45)

Безпокойствието от ангажимента и отговорността не ни водят в уплаха до квиетизма, а до действието, защото Бог го няма и някой тогава трябва да се погрижи да

уреди нещата. Този някой е човекът в интерсубективния свят. За екзистенциалиста 'смъртта' на Бога не е радостна новина, но е факт, който заставя човека да действа:

„екзистенциалистът смята че е доста смущаващо, че Бог не съществува, защото с него изчезва всякаква възможност да открием ценност в интелигибленото небе; повече не би имало добро а priori, понеже го няма безкрайното и съвършено съзнание, което да го мисли; никъде не пише, че доброто съществува, че човек трябва да бъде честен, че не трябва да лъже, тъкмо защото сме точно на онова равнище, където има само хора.“ (стр.26)

Въпреки това, произволността на морала не е екзистенциалистка характеристика, защото за екзистенциалиста съществува съвестта като съдник. Има чиста и нечиста съвест. Първата е следствие на истината, втората - на лъжата:

Първо, напълно е възможно да се отсъди (и това навярно е не ценностно, а логическо съждение), че определен избор се основава на грешка, а друг на истина ... аз нямам намерение да го осъждам морално. А просто определям неговата нечиста съвест като грешка. И тук не може да се изплъзнем от истинната преценка. Нечистата съвест очевидно е лъжа.(стр.66)

Това разграничение ни прави способни на морална оценка, но тя ни дава и правота за осъждане и критичност, които детерминистично настроения човек не си позволява да присъжда. В крайния вариант на това съдене екзистенциализмът, според Сартр, е обвиняван за мизантропия, когато според него той е във висша степен хуманизъм, който обаче не насърчава прикриване зад страстите и измислен детерминизъм. Основанието: човекът е осъден на свобода '– без извинения и подкрепа.' (стр.66) Какво по-хуманистично и по-оптимистично от това.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Според Сартр основното достойнство на екзистенциализма, което по думите му го прави единствено по рода си философско течение, е това, че то поставя човека в центъра като субект, без да го превръща в обект и го дефинира не на базата на априорни принципи, а на базата на Декартовото *cogito* подпомогнато от интеракцията в социалната среда. Човекът е индивидуална субективност с универсална способност да достигне до другия и така да познае себе си. За да може да познава по този начин,

човекът има нужда от свобода. Тя е единствената маркирана трансцендентна цел. Трансценденцията за екзистенциалиста се ограничава до само-превъзможването му единствено с цел достигането и разбирането на другия. Според Сартр в това превъзможване, в което *човекът не е затворен в самия себе си (стр.78)*, се открива същността на екзистенциалния хуманизъм: *човек непрестанно е извън себе си, защото тъкмо проектирайки извън себе си, човек трябва да съществува и, от друга страна, само преследвайки трансцендентни цели, човек може да съществува;(стр.78)*

ИЗТОЧНИЦИ:

Сартр, Ж. (1945) *Екзистенциализмът е хуманизъм*, София: Лик 1996, второ издание (включва предговор от Арлет Елкаем Сартр)